

YATAĞAN YÖRESİ AĞIZLARINDA ŞAHIS VE ZAMAN EKLERİ**Cahit BAŞDAŞ¹****Şule AKSAKAL AVCI²****Özet**

Türkiye Türkçesi ağızlarının Batı Anadolu grubunda yer alan Yatağan yöresi ağızları, Türkmen-Yörük dil özelliklerinin en iyi korunduğu ağızlardan biridir. Bu çalışmada Yatağan ilçe merkezi ile bağlı on mahalleden (Bağyaka, Çallı, Deştin, Gökpınar, Hacıbayramlar, Madenler, Katrancı, Şahinler, Turgutlar, Zeytinköy) derlenen metinlerde tespit edilen çekimli fiiller incelenmiştir. Buna göre, yöre ağızlarında kullanılan bazı şahıs ekleri kısmen ölçünlü dilden ayrılmaktadır. Bilinen ve öğrenilen geçmiş zaman ekleri (-dI, -mIş) standarttır.

Kullanılan farklı şimdiki zaman şekilleri, yöre ağızları için ayırt edici niteliktedir. Yatağan yöresi ağızlarında başlıca üç farklı şimdiki zaman şekli kullanılmaktadır. Birincisi ilçe merkezi ile hemen bütün mahallelerde kullanılan ölçünlü dildeki -(I)yor ekinin -(I)yo ve -(I)yoru varyantlarıdır. Belirli yerleşim birimlerinde ise aynı zamanda -I+batı(r) / +vatı(r) ve / veya -(I)p+dur-u gibi birleşik yapılar kullanılmaktadır. Geniş zaman ekinin son sesi (-r), birinci şahıslar dışında düzenli olarak eriyip düşmüştür. Gelecek zaman eki, üçüncü şahıslarda -cek, diğer şahıslarda /-k-/ erimesi sonucu kısalarak -ce şeklini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Yatağan, ağız, fiil, zamanlar

Abstract**PERSONAL AND TENSE SUFFIXES IN DIALECTS OF YATAGAN REGION**

The Yatagan dialects in Western Anatolian group of Turkish dialects are one of the best protected Turkmen-Yoruk dialects. In this study, the verbs which are detected in the texts compiled from the ten neighborhood connected to Yatagan district center (Bagyaka, Çallı, Deştin, Gökpınar, Hacıbayramlar, Madenler, Katrancı, Şahinler, Turgutlar, Zeytinköy) were examined. According to this, some of the possessive suffixes used in the local dialects are partly separated from the literary language. Suffixes of the perfect and past perfect tense (-dI, -mIş) are standart.

The different forms of present tense are distinctive for local dialects. Three different types of present continuous tense forms were identified in the Yatagan dialects. The first is -yō and -yoru variants of -(I)yor suffix in the literary language, which is used in the district center and in almost all the neighborhoods. In certain settlements, combined structures are used such as -I+batı(r) / +vatı(r) and/or -(I)p + dur-u. The last voice of the simple present tense(-r) was disappeared regularly except for the first persons. Suffix of future tense has taken the form of -cek in the third person, in the other persons it shortened and turned into -ce in result of disappearance of /-k-/.

¹ Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

² Öğretmen, Yatağan Anadolu Lisesi

Keywords: Yatağan, dialect, verb, tenses

Giriş

Oldukça eski yerleşim yerlerinden biri olan Yatağan yöresi, tarih boyunca Karia (M.Ö. 3400), İskit, Lidya (M.Ö. 6. yy.), Pers (M.Ö. 546), Roma (M.Ö. 3. yy.) ve Bizans (M.S. 5-6. yy.) gibi medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır (Uykucu, 1983: 86; Eroğlu, 1939: 44). 11. Yüz yıldan itibaren Türk-Bizans mücadelesine sahne olan bölge, Türkmen akınları sayesinde 1260'lı yıllarda Türkleşmiştir. *Muğla bölgesi, 1282 yılında Menteşe Bey tarafından ele geçirildikten sonra "Menteşe" adı ile anılmaya başlanmış ve Kayı, Bayat, Yazır, Dodurga, Aşşar, Bayındır, Eymür, Yüreğir, Kınık boylarına mensup Türkmenler bölge topraklarına yerleştirilmiştir* (Sümer, 1992: 306). Bu tarihten itibaren *Menteşe* olarak anılan bölge, 1424 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Ankara savaşından sonra Orta Anadolu'dan gelen Ahiler tarafından Yatağan Dağının eteklerinde 1415'te kurulan Ahîköy (Oğuz, 2003: 5), daha sonra Yatağan adını almış ve ilçe merkezi olmuştur (1944). Muğla şehir merkezinin 30 km. batısında yer alan Yatağan ilçesine bağlı 50 mahalle (köy) bulunmaktadır. Coğrafi konumu bakımından dağlık ve engebeli bir araziye sahip olan bölge, uzun süre dış etkilerden uzak kalmıştır. Böylece yöredeki Oğuz Türkmen boyları, Anadolu'nun diğer bölgelerine göre daha homojen bir yapıya sahiptir. Leylâ Karahan'ın tasnifinde Batı Anadolu ağızlarının I. grubunda yer alan yöre ağızları (Karahan, 1996: 150) Türkmen-Yörük dil özelliklerinin en iyi korunduğu bölgelerden biridir. Bölgede Kıpçak ya da başka etnik grupların olduğu yönünde bazı iddialar bulunmakla birlikte, tarihî kaynaklarda Oğuz dışı boyların bölgeye yerleşimi ya da varlığına dair herhangi bir kayıt yoktur (Sarıkaya, 2003: 74).

Bu çalışmada 2016 yılı Haziran-Ağustos aylarında Yatağan ilçe merkezi ile bağlı on farklı mahalleden (*Bağyaka, Çallı, Deştin, Gökpinar, Hacıbayramlar, Madenler, Katrancı, Şahinler, Turgutlar, Zeytinköy*) toplam 30 kaynak kişiden derlenen metinler esas alınarak yöre ağızları için karakteristik niteliğe sahip olan fiil çekimi ekleri incelenecektir. Ahmet Caferoğlu, *Muğla ağızını asıl özelleştiren, ona belli bir karakter biçen unsurun fiil çekimindeki özellikler olduğunu* ifade etmiştir. (Caferoğlu, 1962: 108). Söz konusu özelliklerin belirlenmesi amacıyla Yöre ağızlarından derlenen metinlerde tespit edilen şahıs ve zaman ekleri incelenerek tasnif edilecektir.

1. Şahıs Ekleri

1.1. Birinci Tip: Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Bilinen geçmiş zaman ve şart kipi dışındaki hemen bütün kip ve zamanlarda kullanılan bu ekler, ölçünlü dildekilere benzemekle birlikte bazı şekil farkları bulunmaktadır (*krş.* Korkmaz, 1995: 182; Akar, 2013: 130). Birinci teklik şahıslarda *-Im / -Um* yanında bölge ağızları için karakteristik olan *-In / -Un* ve *-İñ / -Uñ* şekilleri de işlektir (*krş.* Karahan, 1996: 150). Geniz ünsüzlü *-İñ* şeklinin birinci şahıslar için kullanılması, Türk lehçe ve ağızlarında pek rastlanan

bir durum değildir. Ekin hangi koşullarda /- \tilde{n} / olduğu, iki şekil arasında herhangi bir işlev farkı olup olmadığı izaha muhtaçtır.

İkinci şahıs eklerinde yazı dilinde bulunmayan geniz ünsüzü (\tilde{n}) kullanılmaktadır. Üçüncü çokluk şahıs ekinin (- lAr) son sesi (- r), düzenli olarak eriyip düşmüştür. Yöre ağızları için karakteristik olan son ses /- r / erimesiyle (krş. Korkmaz, 1994: 78) ek ünlüsü uzamış ve ek, - $l\bar{A}$ şeklini almıştır.

Şahıs	Teklik	Çokluk
I. şahıs	- Im /- Um , - In /- Un - $I\tilde{n}$ /- $U\tilde{n}$	- Iz / - Uz
II. şahıs	- $sI\tilde{n}$ / - $sU\tilde{n}$	- $sI\tilde{n}Iz$ / - $sU\tilde{n}Uz$
III. şahıs	- \emptyset	- $l\bar{A}$

Tablo 1: Birinci Tip Şahıs Ekleri

1.2. İkinci Tip: İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Birinci teklik şahıs eki ölçünlü Türkçedeki ile aynıdır. İkinci şahıslarda geniz ünsüzü (\tilde{n}) kullanılmaktadır. Üçüncü çokluk şahıs eki ise yöre ağızlarında sık rastlanan son ses /- r / erimesi sonucu - $l\bar{A}$ şeklini almıştır.

Şahıs	Teklik	Çokluk
I. şahıs	- m	- k
II. şahıs	- \tilde{n}	- $\tilde{n}Iz$ / - $\tilde{n}Uz$
III. şahıs	- \emptyset	- $l\bar{A}$

Tablo 2: İkinci Tip Şahıs Ekleri

2. Zaman Ekleri

2.1. Bilinen Geçmiş Zaman: - dI / - dU

Sadece tonlu şekilleri kullanılan ek, ünsüz uyumuna girmemiştir. Ölçünlü dilde olduğu gibi ikinci tip (iyelik kökenli) şahıs ekleriyle çekimlenir.

I. Teklik Şahıs: - $dI-m$ / - $dU-m$

geçi gütdüm. (X/1-35)

gelin oldum. (V/1-2)

ōda ādıma baqđım (V/1-39)

tütün işledim (X/2-51)

II. Teklik Şahıs: -dI-ñ / -dU-ñ

Sadece iki örnek tespit edildi.

evi getidiñ (XI/3-16)

öle dediñ (I/1-28)

III. Teklik Şahıs: -dI-Ø / dU-Ø

babam öldü (V/2-12)

bene bakdı (X/2-39)

kışın evlendi (VIII/3-2)

ordı çalışdı (V/1-26)

tarlıya gitdi geldi (I/1-45)

I. Çokluk Şahıs: -dI-k / -dU-k

boru geldik (V/1-21)

çocuklāmızı dı böyütdük okutduk çıktık (I/2-5)

çocuklūmdı çok durduk (X/2-190)

ōdan yaş yere yörüdük (III/2-9)

sētīnlik aldık (I/1-86)

II. Çokluk Şahıs: -dI-ñIz

Pek işlek değildir. Sadece bir örnek tespit edildi.

yüsiük daķındıñız (I/1-123)

III. Çokluk Şahıs: -dI-lĀ / -du-lĀ

aldılā geldilē. (I/2-29)

benimkini di öle düzdülē. (X/2-102)

düzgün olsun dedilē. (III/4-33)

iki āşam ğaldılā. (VII/2-38)

nışan daķdulā. (II/2-3)

Olumsuzluk -mA ile yapılmaktadır.

baketlēden açmadılā. (VII/3-40)

bene doĝru nē sōlūmediñiz. (X/3-44)

biz oyun oynumadık. (IX/2-5)

zāten okumadım. (V/1-13)

2.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman: *-mIş / -mUş*

Tarihî *-mIş / -mUş* ekiyle oluşturulan bu zamanın çekiminde genel olarak birinci tip (zamir kökenli) şahıs ekleri kullanılmaktadır. Ancak birinci çokluk şahısta aynı zamanda iyelik kökenli */-k/* de görülür. Yöre ağızlarında *-mIş / -mUş* ekli fiiller daha çok üçüncü şahıslar için tercih edilmiştir.

I. Teklik Şahıs *-mIş-Im / -mUş-Um*

bi ucundan vēmīşim. (VII/2-5)

buydey dögmüşüm. (VII/2-2)

hore bi basmışım. (I/1-82)

nēlen geçinmişim. (X/1-39)

onu da unutmuşum. (VIII/3-30)

II. Teklik Şahıs: **-mIş-sİñ / *-mUş-sUñ*

Derlenen metinlerde örneğine rastlanmadı. Yapılan sorgulama neticesinde bu şahıs için *-mIş-sİñ / -mUş-sUñ*, yapılarının kullanıldığı tespit edilmiştir.

III. Teklik Şahıs: *-mIş-Ø / -mUş-Ø*

beni bubam aramış. (XI/1-12)

dabancasını gömuş. (III/2-18)

ğabağ götürmüş. (VIII/1-26)

iki üç ev òdan türemiş. (X/2-84)

o taraftan gelmiş. (X/2-76)

I. Çokluk Şahıs: *-mIş-Iz/-mIş-Ik*

Zamir kökenli *-Iz* yanında iyelik kökenli şahıs eki */-k/* de kullanılmaktadır. Sadece *Hacıbayramlar* mahallesinde birer örnek tespit edildi.

meydına gelmişik. (VI/1-2)

oynamışız (VI/2-56)

II. Çokluk Şahıs: **-mIş-sİñIz/*-mUş-sUñUz*

Derlenen metinlerde örneğine rastlanmayan bu yapılar, sorgulama yöntemi ile tespit edilmiştir.

III. Çokluk Şahıs: *-mIş-lĀ/-mUş-lĀ / -lĀ-mIş*

arılānda gonusmuşlā. (VI/1-18)

burē otūmuşlā gelmişle (X/2-85)

deñizi gitmişle. (III/4-14)

pazartesi gün bayrak dikēlēmīş. (X/2-93)

yola uzatmuşlā. (VIII/1-6)

Olumsuzluk ölçünlü dilde olduğu gibi *-mA* ile yapılır.

orē gelmemişle. (I/1-30)

adam asgere gitmemiş. (X/2-19)

giden gelmemiş (IX/3-9)

hiş bi şē yapmamuş. (I/1-26)

2.3. Şimdiki Zaman: *-(I)yō / -(I)yoru; -I+bat-ı(r) / -I+vat-ı(r); -(I)p+dur(-u)*

Bölge ağızları, şimdiki zamanı ifade eden yapılar bakımından oldukça zengindir. Ölçünlü dildeki şimdiki zaman ekinin kısalmış ve genişletilmiş şekillerinin yanında zarf-fiil ekleriyle (*-A, -I, -Ip*) asıl fiile bağlanan yardımcı fiillerle oluşturulan ve gramerleşme sürecini tamamlamamış birleşik yapılar kullanılmaktadır (*krş.* Yapıcı, 2013: 413). Diğer Türk lehçe ve ağızlarında da sıkça rastlanan bu analitik yapılar, yöre ağızlarına *Türkiye Türkçesi ağızları içinde özel bir yer kazandırır* (Akar, 2013: 141).

2.3.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman: *-(I)yō / -(I)yoru*

Yöre ağızlarının tamamında görülen bu biçim birimler, ölçünlü dildeki şimdiki zaman ekinin farklı varyantlarıdır. Bütün şahıs ekleriyle çekimlenmiş örnekleri tespit edilen *-(I)yō, /-r/* erimesi sonucu ortaya çıkmıştır (*krş.* Gülsevin, 2002: 101). Yöre ağızlarında sadece üçüncü teklik şahıs örnekleri tespit edilen *-yoru* biçimi ise, Zeynep Korkmaz'a göre son ses (*-u*) türemesi (*-yor > -yoru*; Ercilasun ve Sarıkaya'ya göre ise */-r/* düşmesi (*yorır > yorı*) sonucu ortaya çıkmıştır (*krş.* Sarıkaya, 2003: 65). Bu ekin *yorı-* fiilinin geniş zaman eki almış *yorı-r* biçiminden geliştiği bilinmektedir. Yöre ağızlarında benzer yapıların sıkça büzülüp kısalması ve son ünlünün (*-u*) kısa oluşu, Korkmaz'ın görüşünü desteklemektedir. Eğer ünsüz (*-r*) erimesi / düşmesi olsaydı, aynı biçim birimin *-(I)yō* şeklinde olduğu gibi yanındaki ünlünün (*u*) uzaması beklenirdi. Kanaatimizce her iki şekil de ölçünlü dildeki şimdiki zaman (*-Iyor*) ekinin birer varyantıdır. Ekin son sesi (*-r*), çokluk ekinde olduğu gibi (*+lĀ < +lAr > +lArI*) kelime ve hece sonunda ya düşürülmüş ya da sonuna eklenen ünlüye (*-u*) desteklenmiştir.

I. Teklik Şahıs: *-(I)yō-m / -(I)yō-n / -(I)yō-ñ*

evi varıyon işde acık yattyōn uzantıyon. (V/1-4)

gezmiş gidıyōm deye (VI/3-37)

hayal melal biliyōm (X/2-4)

nēde çocuklū görüyoñ ben (XI/3-47)

sabahdan beri bulaşık yekeyon. (I/1-84)

II. Teklik Şahıs: *-(I)yō-suñ*

biber közliyyōsuñ göyuyōsuñ (X/2-216)

çantē gatyōsuñ (III/2-7)

dağtı görüyoñ (III/4-8)

darı kesiyōsuñ bi yana avlyōsuñ (III/2-7)

III. Teklik Şahıs: -(I)yō-Ø / -(I)yoru-Ø

bene ağır geldi dēyoru. (VI/2-29)

cumartesi pazar oluyorü düğünler. (III/4-39)

demir dövüyoru. (II/2-24)

hayvandan düşüyoru. (I/1-36)

nasī geçiyoru. (X/1-2)

o şegilde gidiyoru. (VI/1-24)

üstünü yağtı çıktyō. (X/2-130)

üş gün duruyorü. (I/1-94)

zētın döktyō. (X/2-35)

I. Çokluk Şahıs: -(I)yō-z

arıcılık yapıtyōz. (X/3-25)

biz uğreştyōz. (III/4-59)

eliyōz undan soña çuvalleyōz. (I/1-90)

güzē görünsün deye yağleyoz. (I/1-95)

hepsini tanıtyōz (III/4-43)

II. Çokluk Şahıs: *(I)yō-suñ/*-(I)yō-ñ

Derlenen metinlerde örneği bulunmayan bu şekiller, sorgulama yöntemi ile tespit edilmiştir.

3. Çokluk Şahıs: -(I)yō-lā

ağçay deyōlā. (I/1-70)

balo yapıtyōlā. (III/4-35)

bez kesiyi gatyōlā. (X/2-139)

bi kesi altın veriyōlā. (IX/3-14)

el öptyōlā işde (VII/3-34)

ğuyunuñ dibini inderiyōlā. (IX/3-8)

Olumsuzluk, fiil tabanlarına eklenen *-mA* (>*-mI* / >*-mU*) ile yapılır.

adam nereli bilmtyōn. (VI/2-24)

bi şē gomuyōlā. (X/2-45)

dédīmi yapmeyōsuñuz. (III/4-12)

hiş gayıtsız galmeyōn. (I/1-84)

kōy hayatını sevmiyō. (VI/2-45)

memed ali bilmeyoru. (VI/2-53)

tāla işlēne gitmiyōñ. (II/1-25)

Şimdiki zamanın olumsuzluğu birinci şahıslarda aynı zamanda *-ēman* (<-ē+man) biçiminde yapılmaktadır.

fazlı oynadık mı hiş bilēman. (VI/2-56)

golu mu çıkmış bilēman demiş. (I/1-77)

koltukları sevēman. (VI/3-18)

Üçüncü şahısların olumsuzluğunda ise bazen *ē+maz* / *-(I)yo+maz* yapılarının kullanıldığı görülür.

bayramdan bayram olēmaz. (VII/3-34)

bursalı gelin çī goyēmaz. (VI/2-22)

īsanlā gidēmaz. (X/2-94)

çalışeyomaz. emekli oldu ğari (III/1-2)

īsanlā gidiyomaz (X/2-194)

2.3.2. İkinci Tip Şimdiki Zaman: *-(I)+bat-ī(r)* / *-(I)+vat-ī(r)*

Yöre ağızlarında şimdiki zamanı ifade eden analitik yapılar içerisinde en çok kullanılan ve zarf-fiil eki (*-I/-Ip?*) eki ile asıl fiile bağlanan yardımcı fiil(ler)le oluşturulan birleşik bir yapıdır. Caferoğlu, Korkmaz, Ercilasun ve Akar, bu yapının *-Ip yat- > -Ibat- > -Ivat-* biçiminde geliştiğini iddia etmiştir. (krş. Sarıkaya, 2003: 67). Yaygın kanaate göre *bat-* / *vat-*, çeşitli lehçelerde benzer yapılarda kullanılan *yat-* (Kzk. *jat-*, Krg. *cat-*) yardımcı fiilidir. Ancak Mahmut Sarıkaya, Türkçede *y>b,v* değişmesi örneğinin bulunmadığından hareketle buradaki yardımcı fiilin *yat-* fiiliyle ilişkilendirilemeyeceğini ifade eder. Sarıkaya, söz konusu yapının Kazak ve Uygur Türkçelerinde olduğu gibi üçlü bir yapıdan (*-Ip bar-a tur-ur*) gelişmiş olabileceğini savunur (krş. Sarıkaya, 2003: 68; Tok, 2002: 134). Kırgız Türkçesindeki benzer yapılarda (*okup catat < oku-p cat-a tur-ur*) da görülen (Başdaş-Kutlu, 2016: 88) bu üçlü yapılar, Sarıkaya'nın görüşünü desteklemektedir. Bölge ağızlarında *ikinci şimdiki zaman yenilemesi* olarak değerlendirilebileceğimiz başka örnekler kullanılmaktadır:

dövüş ğavğı geçinipduruyōz (<*geçin-ip tur-u yori-r*) “dövüş kavga geçiniyoruz.” (III/3-5)

Bu birleşik yapılar, ünlü ile biten fiil tabanlarına doğrudan *-bat-* / *-vat-* biçimlerinde eklenir. Yapının üçüncü şahıslardaki */-r/'* siz kullanılışlarında son hece ünlüsü, ünsüz erimesine bağlı olarak genellikle uzundur.

I. Teklik Şahıs: -I+vati-m / -I+vati(r)-(i)n /-(I)+vatur-iñ

aman çok bilivatım. (VIII/3-29)

ayeçleri bilivatrıñ ben. (VI/3-6)

bilivaturın ben. (III/2-25)

geç devatrıñ (VII/3-8)

kıık dõt kilõn yaşım devatın (X/2-29)

II. Teklik Şahıs: -I+vati-siñ

Metinlerde sadece *bil-* fiilinin ikinci şahıs örnekleri tespit edildi.

furunları bilivatı min sen (I/2-30)

kõlü isanı bilivatısiñ (III/2-17)

II. Teklik Şahıs: -(I)+batı-Ø / -(I)+vati-Ø

benim çocuk okubatı. (V/2-10)

bi gün oluvatı. (X/1-7)

konservesini õlü yapbatı. (VII/2-31)

sarılmeye gelivatı. (I/1-45)

undan soña gaynevati. (VI/2-28)

yıldı bi kere okulu salvatı. (V/2-4)

I. Çokluk Şahıs: -(I)+batır-ız / -(I)+vatur-ız

bahçeneñ uğreşivaturız (VI/3-5)

bahçenen uğreşivaturız (VI/3-6)

hunu keybaturız (V/2-53)

işde gelip geçivaturız (VI/3-10)

maşineneñ döküvaturız (I/1-89)

naylon keyivaturız (III/2-33)

zerzivat yetişdiribaturız (V/2-54)

II. Çokluk Şahıs: -(I)+batı-siñız / *(I)+vati-siñız

Derlenen metinlerde sadece bir örneği tespit edildi.

siz ne yiyibatısiñız. (II/2-31)

II. Çokluk Şahıs: *(I)+batı-lā / -(I)+vati-lā

almanyada oturuvatılā. (V/3-4)

balık yahnesi edivatılā. (III/2-5)

gemiyi asılvatılā. (III/2-4)

hindik ev ev gezivatılā. (VII/3-33)

mutfā bi dizivatılā. (VII/2-26)

ōlāda ineklere yayıvatılā hindi. (X/2-192)

Bu birleşik yapının *-mA* ile yapılan olumsuz şekli pek kullanılmamaktadır. Derlenen metinlerde sadece iki örnek tespit edildi.

çalışēmevaturız. (IX/2-4)

hiş bi yēre gidemēvaturın. (VI/3-8)

2.3.3. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman: *-(I)p dur(-u)*

Zarf-fiil eki *-(I)p* ile asıl fiile bağlanan *dur-* (<*tur-*) yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik bir yapıdır. 13. yüzyıldan itibaren tarihî metinlerde rastlanan *-A / -I* ve *-(I)p tur-ur*'dan gelişmiştir. Bu yapılardan birincisi (*-A/-I tur-ur*) şimdiki zamanı; ikincisi ise öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmekteydi. *-(I)p tur-ur*, tarihî süreçte özellikle Anadolu sahası dışında işlerlik kazanarak *-mİş* ekinin görevini üstlendi. Günümüzde de *-(I)pDir* biçimiyle pek çok lehçede (Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Uygur, Karaçay-Malkar, Nogay, Kırgız, Kazak, Karakalpak, Altay, Hakas, Tuva) (*krş.* Ercilasun vd., 2006: 69) aynı işlevde kullanılmaktadır. Yöre ağızlarında şimdiki zamanı ifade eden *-(I)p dur*, şekil ve işlevi bakımından Türkmen yazı dilinde kullanılan birleşik yapıyla aynıdır (*krş.* Kara, 2012: 127). Üçüncü teklik şahıstaki *-(I)p duru* şekli, ilk bakışta, başlangıçta yardımcı fiile eklenen geniş zaman ekinin (*-r*) erimesiyle (*duru < dur-ur < tur-ur*) ortaya çıkmış gibi görünüyor. Ancak son ünlünün (*-u*) kısa oluşu ve benzer yapıların bölge ağızlarındaki büzülme eğilimi, *durur* yapısının önce büzülüp kısaltıldıktan sonra yeniden *-dur+u* biçiminde genişlediğini gösterir (*tur-ur > dur-ur > -dur > -dur+u*).

I. Teklik Şahıs: *-(I)p dur-uñ*

Derlenen metinlerde sadece *bil-* fiilinin birinci şahıs çekimi tespit edildi.

adını mı bilipduruñ. (XI/3-10)

emme bilipduruñ. (III/2-15)

II. Teklik Şahıs: *-(I)p dur-suñ*

İkinci şahıs çekimi de sadece *bil-* örneğinde tespit edildi.

bağ bilipdursuñ (III/2-9)

III. Teklik Şahıs: *-(I)p duru-Ø*

alī gelīdin büzülüpduru. (VII/1-4)

biri işēde çalışıpduru. (II/1-6)

elim ōlü incir tutulupduru. (I/1-65)

eliñdi daşlālan beklepduru. (X/2-62)

ğazanın içindi ğatlıpduru. (X/2-157)

ōda tālamız vā u bilipduru. (I/1-20)

I. Çokluk Şahıs: -(I)p dur-uz

Fazla örneği yoktur. Sadece Zeytinköy’de iki örnek tespit edildi.

inşatlan uğreşipduruz. (XI/1-24)

ōle yaşēpduruz. (XI/1-24)

II. Çokluk Şahıs: *(I)p dur-suñuz

Derlenen metinlerde örneğine rastlanmadı. Belirtilen şekil, sorgulama yöntemi ile tespit edilmiştir.

III. Çokluk Şahıs: -(I)p dur-lā

Sadece iki örnek tespit edildi.

bu sene yirmi lere dēpdurlā. (III/4-61)

genşlē çalışıpdurlā. (XI/3-51)

Yöre ağızlarında bu birleşik yapının Türkmen Türkçesinde olduğu gibi, standart olumsuzluk eki (-mA) ile yapılmış olumsuz örneğine rastlanmadı. Türkmen yazı dilinde de benzer analitik yapıların doğrudan -mA- ile oluşturulan olumsuz şekilleri kullanılmamaktadır (Başdaş, 2015: 69).

2.4. Geniş Zaman: -Ar, -Ir/-Ur, -r

Bölge ağızlarında kelime ve hece sonunda karakteristik olan /-r/ erimesi (krş. Karahan, 1996: 150), geniş zaman çekiminde de düzenli olarak görülür. Bu durumda ünlü ile biten fiillerin son ünlüsü, ünsüzle bitenlerde ise ek ünsüzü uzar (krş. Gülsevin, 2002: 112). Sadece birinci şahıs çekiminde iki ünlü arasında kalan /-r/ korunmuştur. Ek, ettirgen / oldurgan çatı ekleri (-DIr, -Ir/-Ur) ya da son sesleri kendisine benzeyen (ör. kavur-) fiillere eklendiğinde çekimli fiil genellikle büzülerek kısılır.

I. Teklik Şahıs: -(X)r-In / (X)r-Iñ / -(X)r-Um

Yöre ağızlarında zamir kaynaklı birinci teklik şahıs eklerinden daha çok -In / -Iñ kullanılmaktadır.

alī giderin “Alır giderim.” (VI/1-36)

ben çalışmam uyurum. (IX/3-6)

börülcesini goyarım gavurum. (V/1-44)

salçasını ğatarın (V/1-36)

soña biraz yēleşdiriñ. (VIII/3-21)

undan soña suların. (VIII/3-22)

yaylê gideriñ. (VII/4-12)

II. Teklik Şahıs: -Ā-sIñ / -Ī-sIñ / -Ū-sUñ

Şahıs ekinden önce hece sonunda bulunan geniş zaman ekinin akıcı ünsüzü (-r), düzenli olarak eriyip düşmüş ve yanındaki ünlü uzamıştır.

balcan oyāsıñ (IX/2-17)

ğatāsıñ götürŭsüñ (VII/1-34)

tepsilere gorsuñ (XI/3-33)

sōña dizēsıñ asāsıñ gurudūsıñ. (IX/2-16)

süzgeşden geçirīsıñ. (IX/2-10)

yağ azalınca başlāsıñ (VII/1-29)

zeytin sarçaf yazāsıñ (XI/3-13)

III. Teklik Şahıs: -Ā-Ø / -Ī-Ø / -Ū-Ø

Kelime sonunda ek ünsüzü (-r) eriyip düşmüş ve fiilin son / ek ünlüsü uzamıştır.

döşek möşek serē (III/2-5)

güzel yetişi güzel olū (IV/1-4)

gine gavurū (V/1-51)

masırağ görŭ gelī (X/2-34)

undan soña böyŭ (VIII/3-23)

I. Çokluk Şahıs: -(X)r-Iz / -(X)r-Uz

evdi poşedi goruz (VIII/3-20)

ğışın sētini gideriz (X/1-29)

salçı yaparız (V/1-50)

samanı dolduruz (VIII/3-21)

sōna çökülēnden goyarız (X/2-211)

yazā guruduruz (XI/3-33)

II. Çokluk Şahıs: -*Ā-sIñIz / -Ī-sIñIz / -*Ū-sUñUz

Pek işlek değildir. Derlenen metinlerde sadece bir örnek tespit edildi.

laylonları bilīsıñiz ya (III/2-33)

III. Çokluk Şahıs: -ĀIĀ / -ĪĀ / -ŪĀ

dathı yapdırŭā. (V/1-12)

hep gidēlē. (X/1-33)

hindi gelīlē. (VI/2-19)

sōña oynālā. (V/1-9)

yemek yapālā. (VII/3-46)

yēr gösderīlē (IV/1-13)

Olumsuzluk, standart -mA eki ile yapılır.

ekmek yeyimezsiñ. (I/1-49)

ev sahibi ğahrı çekmem. (X/2-44)

unun yağı ğalmaz. (VII/1-31)

Olumsuz soruda -mAz ekinin son sesi (-z) düzenli olarak düşürülmüştür.

ben yapdīma mın “Ben yaptırılmaz mıyım?” (X/3-36)

hiç satma mız “Hiç satmaz mıyız?” (VIII/3-24)

kalkılma mı “kalkılmaz mı?” (III/2-14)

olma mı “Olmaz mı?” (X/1-14)

Birinci çokluk şahsın olumsuzluğu için bir örnekte -maz+sık yapısı tespit edildi.

bi şe olmazsık biz dedim. “Bir şey olmayız biz, dedim.” (I/1-66)

2.5. Gelecek Zaman: -cek / -cē

Ölçünlü dilde olduğu gibi zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenen gelecek zaman eki, üçüncü şahıslarda Türkmen Türkçesinde olduğu gibi (krş. Kara, 2012: 130) -cek biçimiyle kullanılmaktadır. Diğer şahıslarda ise ekin son sesi /-k/, birkaç istisna dışında düzenli olarak eriyip düşmüş ve ek ünlüsü uzamıştır (-cek > -cē).

I. Teklik Şahıs: -cē-m / -cē-ñ

bilezik edivēcēm daķivēcēm. (VII/3-5)

köye gitcēm. (XI/1-14)

oynēcēm derdim. (VI/2-68)

sene bi şe söylücēñ. (I/1-97)

tütün işlēcēñ okūcēñ. (X/2-14)

II. Teklik Şahıs: -cē-siñ

beni deñize götücēsiñ. (III/4-14)

bi ğurbā görçēsiñ. (IX/3-9)

ğozā gitcēsiñ etcēsiñ. (X/2-64)

nē yapcēsiñ? (III/2-26)

santrale varıncēsiñ. (VI/1-11)

III. Teklik Şahıs: -cek-Ø

başğı nē işi olcek. (VI/2-35)

kaş gişi biticek hindi. (II/2-11)

kuş orē gelcek. (X/2-167)

ōlā görölcek. (III/2-3)

sētinin dadını bakıcek. (I/1-93)

I. Çokluk Şahıs: -cē-z

evi gitcēz. (XI/1-17)

ğuşları tutcēz. (X/2-165)

yerli mi alcēz. (III/4-33)

II. Çokluk Şahıs: -cē-siñiz

Derlenen metinlerde örneğine rastlanmadı. *-cē-siñiz* biçimi sorgulama yöntemi ile tespit edildi.

III. Çokluk Şahıs: -cek-lē

nē hazīlī yapceklē. (X/1-17)

başını dinlenmiye gitdi dēceklē. (VI/2-7)

Olumsuz çekimde, standart olumsuzluk ekinin ince, uzun ünlülü (*mē*) şekli kullanılmaktadır. Fazla örneğine rastlanmadı.

bēş yüzlük daqılmēcek. (VII/3-3)

bi şē olmēcek. (III/2-24)

gitcēñ bu yıl gomēceñ. (VII/3-28)

Sonuç:

Yatağan yöresi ağızlarında kullanılan fiil çekimi eklerinde bölge ağızlarının karakteristik özellikleri görülmektedir. Şahıs ve zaman eklerindeki akıcı */-r/* ünsüzü, sadece ünlüler arasında korunmuş, diğer durumlarda (kelime ve hece sonunda) düzenli olarak eriyip düşmüştür.

Ölçünlü dilde kullanılmayan zamir kökenli birinci teklik şahıs ekinin *-In / -Un* biçimi, yöre ağızlarında sıkça kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu ekin ikinci şahıs ekine benzeyen geniz (*ñ*) ünsüzlü *-İñ / -Uñ* şekilleri de görülür.

Geçmiş zaman, geniş zaman ve gelecek zaman ekleri, bazı fonetik farklar dışında, şekil ve işlev bakımından ölçünlü dildekilerle aynıdır. Bilinen geçmiş zaman ekinin sadece tonlu (*-dI / -dU*) şekilleri kullanılmaktadır. Geniş zaman ekinin ünsüzü (*-r*), üçüncü şahıslarda eriyip düşmüştür.

Sadece ince ünlülü şekilleri kullanılan gelecek zaman eki, üçüncü şahıslarda *-cek*, diğer şahıslarda ise *-cē* biçimindedir.

Yöre ağızlarında şimdiki zaman, başlıca üç farklı biçimde ifade edilmektedir. Birinci tip şimdiki zamanda ölçünlü dildeki *-(I)yor* ekinin kısa *-(I)yō* ve genişletilmiş *-(I)yoru* şekilleri kullanılmaktadır. İkinci ve üçüncü tip şimdiki zaman ise *-I+batı(r) / +vatı(r)* ve *-(I)p+dur-u* biçiminde oluşturulan tasvirî fiillerle ifade edilmektedir. Yöre ağızlarında sık kullanılan bu birleşik yapılar, kanaatimizce birer Oğuz-Türkmen özelliğidir.

Kaynakça

- AKAR, Ali (2013), *Muğla ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAŞDAŞ, Cahit (2015), “Türkmen Türkçesinde Olumsuzluk ve Yokluk”, *Türklük Bilimi Araştırmaları* (TÜBAR), 2015 Bahar, S. 37, s. 61-72.
- BAŞDAŞ, Cahit (2016), *Kırgız Türkçesi Ses ve Şekil Bilgisi*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1962), “Muğla Ağızı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1962*, s.107-130. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (1983), “Muğla Ağızında Kullanılan Bir Şimdiki Zaman Şekli”, *Şükri Elçin Armağanı*, Hacettepe Üniversitesi Armağan Dizisi:1, s. 261 Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet B., vd. (2006), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- EROĞLU, Zekâi (1939), *Muğla Tarihi*, İzmir
- GÜLSEVİN, Gürer (2002), *Uşak İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARA, Mehmet (2012), *Türkmen Türkçesi Grameri*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- KARAHAN, Leyla (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Güney-Batı Anadolu Ağızları Ses Bilgisi (Fonetik)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- SARIKAYA, Mahmut (2003), “Muğla Ağızında Şimdiki Zaman Çekimi Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları* (TÜBAR) S. 14, Güz 2003, s. 65-75.
- SÜMER, Faruk (1992), *Oğuzlar-Türkmenler, Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- TOK, Turgut (2002), *Denizli İli Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli.
- UYKUCU, Ekrem (1983), *Muğla Tarihi (Coğrafya ve Sosyal Yapı)*, İstanbul.
- YAPICI, Ali İhsan (2013), *Aydın ve Yöresi Ağızları I*, MSKÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Muğla.